

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Кирилка Симеонова Тагарева – доцент в Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление 3.2. Психология

докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*

Автор: Мила Костадинова Златева

Тема: Нагласи и дискриминационни практики към етнически различните деца

Научен ръководител: доц. д-р Юрий Павлов Янакиев – Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-1394 от 23.04.2021 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Нагласи и дискриминационни практики към етнически различните деца* за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*.

Автор на дисертационния труд е Мила Костадинова Златева – редовен докторант към катедра „Психология”, научен ръководител е доц. д-р Юрий Павлов Янакиев.

Представеният от Мила Костадинова Златева комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;

- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на Педагогическия факултет.

Докторантката М. Златева е приложила шест броя публикации.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Мила Костадинова Златева е завършила бакалавърска степен, специалност психология в ПУ през 2016 г. Една година по-късно, в същото висше училище, завършва магистърска степен по психология, специалност „Психология на управлението“. От 1.03.2018 г. до 1.03.2021 г. е редовна докторантка по педагогическа и възрастова психология към катедра „Психология“ в Педагогическия факултет на ПУ. По време на обучението си е изпълнявала отговорно и в срок всички дейности, заложили в индивидуалния учебен план за образователна и научна степен доктор и е положила успешно всички изпити, определени в плана. Работила е като психолог в „Център за съзидателно правосъдие“, гр. Разград; в Местната комисия за борба с противобществени прояви на малолетни и непълнолетни, гр. Разград и др. В момента работи като училищен психолог в основно училище „Никола Икономов“, гр. Разград. М. Златева е хоноруван асистент към катедра „Психология“ в Педагогическия факултет на ПУ. Тя води семинарни занятия по социална психология със студентите от бакалавърска степен по психология. На 29.03.2021 г. на заседание на катедра „Психология“ дисертационният труд на Мила Костадинова Златева е обсъден и предложен за защита пред научно жури.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Дисертационният труд на Мила Костадинова Златева е посветен на нагласите на учителите в мултикултурната образователна среда. Проблемът е актуален в научно и научно-приложно отношение. Актуалността е изразена в опита да се постигне едно разширено разбиране върху учителската мултикултурна осъзнатост и нагласите спрямо етнически различните деца. Актуалността на темата се открива особено силно в контекста на търсенето на пътища за подобряването на преподаването в културно разнообразното училище. Това би могло да допринесе за намаляване на ранното отпадане на ученици от етнически малцинства в образователната сфера, както и за прилагането на ефективни интеграционни мерки. В този аспект е интересно и предизвикателно да се изследва по емпиричен път мултикултурната осъзнатост на учителите в образователната среда и техните нагласи към етнически различните

деца. Конкретните задачи, които си поставя Мила Златева в този план се отнасят до изследване на влиянието на демографските фактори и факторите на професионалната среда върху мултикултурната осъзнатост на учителите и дистанциите, които те поставят спрямо ученици и родители от малцинствени групи. Освен това, авторката прави опит за структуриране на хипотетичен модел на педагозите с висока степен на мултикултурна осъзнатост, за да се изведат практически препоръки за стимулиране на педагогическата толерантност към етническите малцинства в класната стая.

3. Познаване на проблема

Дисертантката Мила Златева познава състоянието на проблема и оценява творчески литературния материал, в литературния обзор, включващ 391 източника, личи умението ѝ да интерпретира критично дискутираните теоретични постановки и емпирични факти.

2. Методика на изследването

Методите, които избира Мила Златева в своето емпирично изследване ѝ позволяват да постигане целта и да получи адекватен отговор на задачите, решавани в дисертационния труд.

Използвана е анкета с цел проучване на демографския и професионален профил на респондентите (демографски данни- пол, възраст, семеен статус, местоживеене; фактори на професионалната среда - учителска позиция, педагогически стаж, брой деца от малцинствените етноси в класовете, в които преподават).

Използвани са следните инструменти:

- Скала за изследване на педагогическата мултикултурна осъзнатост и нагласи спрямо етнически различните деца (Teacher Multicultural Attitude Survey (TMAS), създадена през 1998 г. от Понтерото и др. (Ponterotto, Baluch, Greig и Rivera). Скалата съдържа 20 твърдения. За всяко твърдение изследваното лице получава точки от 1 до 5, като по-големият брой точки дава индикации, че изследваното лице има по-задълбочена мултикултурна осъзнатост и позитивна мултикултурна нагласа; разпознава проблемите, които възникват в клас във връзка с етническото класово разнообразие и се опитва да намери решение на възникналите проблеми.

- Скала за измерване на мултигрупова етническа идентичност (Multigroup Ethnic Identity Measure-МЕИМ: Phinney, 1992). Скалата за измерване на мултикултурна етническа идентичност се състои от две подскали: подскала за изследване на собствената етническа група (напр. „Отделил съм време за да проуча етническата група, към която принадлежа - историята ѝ, традиции и обичаи“) и подскала за изследване на степента на обвързаност и

принадлежност към собствената етническа група (напр. „Свързан съм с културата на своята етническа група – специална храна, музика, обичаи“). За всяко от твърденията изследваното лице избира отговор от 5-степенна Ликертова скала.

- Скала за измерване на образователните дистанции. Тук са включени два вида скали: спрямо ученици и спрямо родители. Първият вид съдържа: Скала за измерване на педагогически образователни дистанции спрямо ученици от турски етнос, спрямо ученици от ромски етнос и спрямо ученици от български етнос. Въпросите, постулиращи дистанциите спрямо ученици от различни етнически общности, имат за цел да проучат нагласата на педагозите по отношение на броя ученици от различни етнически общности, които биха приели на драго сърце в класа, в който преподават (напр. „Бих приел на драго сърце $\frac{1}{2}$ от децата в класа, на който преподавам, да бъдат ...“). Вторият вид скали изучават педагогически образователни дистанции спрямо родители от турски етнос, спрямо родители от ромски етнос и спрямо родители от български етнос.

Използваните методи на статистическия анализ са: описателна статистика; психометрична обработка на използваните въпросници; еднофакторни дисперсионни анализи за проучване влиянието на демографски фактори и фактори на професионалната среда върху нивата на изследваните конструкти; клъстерен анализ на корелационни коефициенти (дендограма).

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд е структуриран в няколко части: увод, четири глави, изводи и заключение, приноси и ограничения на дисертационния труд, шест приложения, библиография. Основният текст на дисертацията е 301 стандартни машинописни страници. Използваните литературни източници са 391, от които 67 на кирилица и 324 на латиница. Библиографията съдържа само източници, релевантни на темата. Посочените източници включват значими разработки по разглеждания проблем както у нас, така и в чужбина.

Първа и втора глава са теоретично-аналитични. В първа глава са разгледани същност и съдържание на стереотипите и предразсъдъчните нагласи. Подробно са анализирани понятията „стереотип“, „предразсъдък“, „нагласа“, „етническа идентичност“, „социална дистанция“ и дискриминацията като предпоставка за социална дистанция. Във втора глава акцентът е върху предразсъдъчния фон в съвременното образование, като са дискутирани теми като, що е мултикултурно образование с представяне на идеи на Джеймс Банкс и др. автори; демографски параметри на мултикултурното образование и др. Определени са конструктите етническа принадлежност на учителите и мултикултурна осъзнатост. Отчетени са не само психологическите конструкти, но и юридическата рамка, която инкриминира дискриминацията в

образователната сфера; историческата рамка, в която се развива етническото разнообразие в настоящия момент; структурата на сегрегираните училища в миналото и в настоящето.

Във втора глава е представен дизайн на собственото емпирично изследване на педагогическите мултикултурни нагласи и образователните дистанции. М. Златева си поставя за цел да очертае реалността на предразсъдъчната рамка спрямо етнически различни деца в образователната сфера. Формулирани са задачите на изследването и те са в съответствие с целта. Представена е методиката на изследването: концепция, извадка, методи за събиране на данните, инструментариум, изследователски дизайн и процедура. Издигнати са пет хипотези. Емпиричното изследване е проведено с общо 300 учители на възраст от 20 години до 63 години.

Трета глава е посветена на резултатите и анализ на резултатите от емпиричното изследване. Представени са различни анализи: на социо-демографския и професионален профил на респондентите, описателни статистики, психометрични характеристики и анализи на въпросниците, еднофакторни дисперсионни анализи, коефициенти на корелация. Извършен е анализ на резултатите във връзка с издигнатите хипотези, като в кратък вид дискусията открива следното.

Предположението, че по-високата степен на принадлежност към собствената етническа група при педагозите корелира с понижаване на мултикултурната осъзнатост и увеличаване на образователните дистанции спрямо учениците и родителите от етническите малцинства, не намира потвърждение. Направеният клъстерен анализ в изследването не установява корелация между отдаваното значение на принадлежността към своя етнос и педагогическата мултикултурна осъзнатост и нагласи.

Анализът на резултатите сочи, че по отношение на дистанциите спрямо ученици и родители от различни етнически общности се открива следните статистически значими разлики на учителите: 1) дистанции спрямо ученици турци; 2) дистанции спрямо ученици роми; 3) дистанции спрямо родители турци; 4) дистанции спрямо родители българи.

От демографските фактори (пол, възраст, семеен статус, местожителство, етнос) най-често етносът би оказал статистическо значимо влияние върху емоционалната принадлежност към собствения етнос при педагозите, учителската мултикултурна осъзнатост и наложените образователни дистанции.

От професионалните фактори (педагогически стаж; училищен етап, в който преподават; брой деца от етническите малцинства в класовете, в които преподават) най-често броя деца от етнически малцинства в класа би оказал статистическо значимо влияние върху емоционалната

принадлежност към собствения етнос при педагозите, учителската мултикултурна осъзнатост и наложените образователни дистанции.

Педагозите демонстрират най-големи образователни дистанции спрямо деца и родители от ромски етнос и най-малки спрямо деца и родители от български етнос.

Налице е адекватно таблично и графично представяне на данните. В изложението са включени 133 таблици и 71 фигури, които са оформени в съответствие със стандартите.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Научно-приложните приноси в дисертационния труд се заключават в прилагане на нов подход към изучаване на учителските нагласи в мултикултурното образование, мултигруповата етническа идентичност при учителите и дистанциите спрямо учениците и родителите. Приемам приносите, които напълно отговарят на съдържанието на дисертационния труд и се заключават в следното:

- Представен е систематичен теоретичен обзор на изучаваните конструкти в психологически план и в интердисциплинарна връзка с педагогиката, политиката, социологията и правото.

- Осъществена е адаптация на нови за българските условия въпросници: скала за изследване на учителски нагласи спрямо етнически различните деца в образованието и скала за изследване на педагогическата мултикултурна осъзнатост.

- Създаден е иновативен метод за изследване на сложните връзки между собствения етнос при педагози; учителските мултикултурни нагласи и осъзнатост; поставяните дистанции спрямо ученици и родители.

- Проведено е оригинално емпирично проучване в България относно връзката между принадлежността на учителите към собствената етническа група, тяхната мултикултурна осъзнатост и образователната дистанция спрямо учениците и родителите от от турски, ромски и български етнически групи.

- Резултатите от проведеното изследване и изследователския подход могат да се използва при академичната подготовка на педагозите и да бъде включен в тематично разпределение на различни психологически и педагогически дисциплини.

- Емпиричните данни дават основание да се инициират специфични дейности с цел да бъде обогатено знанието относно мултикултурния въпрос в българското образование и да се прецизират съществуващите стратегии за справяне с проблема, като се привлече вниманието на политически ангажирани експерти и представителите на неправителствения сектор.

- Описаният метод би могъл да стане част от извънакадемични форми на обучение като тренинги за личностно развитие при педагози, учителски мултикултурни обучения, тренинги за приемане на различните в етническо отношение и др.
- Описаният метод би могъл да намери своето приложение и в сферата на социалните услуги, където често се извършва педагогическа дейност с ученици от малцинствени етноси; както и в частни учебния заведения и занимални.
- Резултатите от проведеното изследване могат да служат за изграждане на модел за преподаване в културно разнообразното училище.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите, които отразяват резултати на дисертацията са общо 6. Пет от тях са самостоятелни статии и една е в съавторство с научния ръководител. Две от публикациите са участие в студентски научни форуми, две са статии в списание „Психология на развитието“, една е участие в международна научна конференция и една – публикация в сп. Педагогика.

В съдържателно отношение публикациите разглеждат различни аспекти от темата на дисертационното изследване: апробиране на скалата за изследване на учителски нагласи спрямо етнически различните деца в образованието; мултикултурните нагласи на учителите към деца с българска, турска и ромска етническа принадлежност и др.

9. Лично участие на докторантаката

Дисертационния труд е лично дело на Мила Костадинова Златева. В проведеното дисертационно изследване тя е приложила три инструмента в изследването, обработила е получените данни от 300 изследвани лица, приложила е прецизен анализ на резултатите. Считаю, че формулираните приноси и получени резултати са лична заслуга на дисертантката.

10. Автореферат

Авторефератът дава ясна представа за дисертационния труд. Той е направен според изискванията и отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

11. Критични забележки и препоръки

Нямам критични забележки. Препоръките ми са свързани с това, докторантката да продължи да работи все така искрено и всеотдайно в науката.

12. Лични впечатления

Познавам Мила Златева от 2013 година като студент по психология в ПУ. Още тогава тя проявяваше интерес към научната работа – тя разработи и отлично защити дипломна работа на

тема, свързана с родителските стилове на възпитание на децата в ранна възраст. Впечатленията ми от М. Златева са положителни: тя е внимателна, разбираща, алтруистично настроена към околните. Умее да работи в екип. Автор е на книга „Животът го пилееш, като го пестиш“, в която разказва за стигмата в обществото по отношение на психично болните.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Представеният дисертационен труд има богато съдържание в различни направления: поставя въпроси за етническата идентичност на учителите, учителските нагласи в мултикултурното образование и др. Препоръчвам публикуване на научни студии и на монография по темата.

В рамките на моята компетентност не открих текстове, които могат да бъдат определени като плагиатство, а и в периода на работата ми върху дисертационния труд не съм получавала сигнали за такова.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд показва, че Мила Костадинова Златева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност *педагогическа и възрастова психология* като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’ на Мила Костадинова Златева** в област на висше образование: Социални, стопански и правни науки, професионално направление Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология.

02.06.2021 г.

Рецензент:

Доц.д-р Кирилка Тагарева